

חגי דביר

“להציץ בעולם שאינו שלו” עיון אקטואלי בסוגיית היזק ראייה

1. מבוא
2. היזק ראייה שמיה היזק?
3. היזק ראייה = עין הרע?
4. האם להיזק ראייה יש חזקה?
 - א. שיטת הרא"ש, הרמב"ם והר"י מגאש
 - ב. שיטת הר"ף והרמב"ן
5. “צניעותא”
6. אקטואליה - מציצנות בהסכמה
7. סיכום - של מי החיים האלה?

* * *

1. מבוא

הדרך הראשונית והבסיסית ביותר לתקשורת בין האדם לסביבתו היא הראייה. לכאורה, אין לראיה יכולת פעולה ממשית, היא בסך הכל דרך לקליטת נתונים. אלא שלא כן הדבר - חז"ל סברו שגם בפעולה פסיבית שכזו יכול האדם להזיק לסביבתו. בדברים הבאים ננסה לדון במושג “היזק ראייה” ולהבין את מהותו, דרך התבוננות בסוגיית הגמרא ובהסברים שמעלה הרמב"ן להיזק זה, לאחר מכן נדון בהשלכותיו האקטואליות.

2. היזק ראייה שמיה היזק?

בעקבות המשנה המדכרת על בניית כותל מפריד בין שני שותפין בחצר, עוסקת הגמרא בתחילת מסכת בבא בתרא¹ בשאלת היזק ראייה, כאשר השאלה הבסיסית שלה תמוהה במקצת - האם היזק ראייה נקרא היזק? בעצם השאלה ישנו אבסורד, שהרי הגמרא בעצמה קוראת לו “היזק ראייה”. מה כוונתה? מניין מגיעה שאלה זו? כפי שנראה בהמשך, ניתן לחוש כי היזק מסוג זה הוא מורכב ודרוש הגדרה. מצד אחד: ברור שיש כאן משהו שמזיק, אך מצד שני: האם ניתן מבחינה משפטית לקרוא להיזק על ידי

חגי דביר הוא
בוגר מחזור ב/
מלמד בישיבה
וסטודנט לתואר
שני במחשבת
ישראל
באוניברסיטת בן
גוריון

1. בבלי, בבא בתרא, ב ע"א - ג ע"א.

העין - על ידי משהו שאינו ממשי - היזק? האם ניתן לחייב אדם לבנות כותל משום כך? ² נעיין בסוגיא:
המשנה קובעת:

השותפין שרצו לעשות מחיצה **בחצר** - בונין את הכותל באמצע.³

המשנה אומרת ששני שכנים בעלי חצר משותפת שהחליטו לעשות ביניהם מחיצה, מחייבים אותם לעשות מחיצה באמצע החצר. בעקבות המשנה, דנה הגמרא בשאלת הגדרת אותה מחיצה:

סברוה מאי מחיצה? גודא (= כותל), כדתניא: 'מחיצת הכרם שנפרצה - אומר לו גדור, חזרה ונפרצה - אומר לו גדור, נתיאש הימנה ולא גדרה - הרי זה קידש וחייב באחריות'; טעמא דרצו, הא לא רצו - אין מחייבין אותו, אלמא (= מכאן): היזק ראייה לאו שמיה היזק (= אין שמו היזק). ואימא: מחיצה - פלוגתא (= חלוקה), כדכתיב: 'ותהי מחצת העדה' (במדבר ל"א), וכיון דרצו - בונין את הכותל בעל כרחו, אלמא: היזק ראייה שמיה היזק! - אי הכי, האי 'שרצו לעשות מחיצה', 'שרצו לחצות' מבעי ליה (= היה צריך לומר)! אלא מאי, גודא? 'בונין את הכותל', 'בונין אותו' מבעי ליה! אי תנא אותו, הוה אמינא במסיפס (= סבכה, היכר) בעלמא, קא משמע לן כותל.⁴

הגמרא שואלת מהי מחיצה - האם היא כותל, מסיפס (היכר), או רק חצייה עקרונית של החצר. כאופציה ראשונה הגמרא מניחה שמחיצה היא כותל ממש.

אולם, נראה שהשאלה היותר בסיסית העומדת ביסוד הסוגיה היא כפי שהזכרנו - שאלת היזק הראייה. הגמרא מדקדקת בלשון המשנה "שרצו" ומסיקה - אם שני השכנים לא רצו לעשות חלוקה, לא מחייבים אותם. מכאן היא מסיקה שהיזק ראייה לא נחשב היזק, שהרי אם היה נחשב היזק, די שלאחד מהשכנים הדבר יפריע על מנת לחייב את בניית הכותל, ולא צריך הסכמה של שניהם.

בהמשך, ועל בסיס הנחת יסוד זאת, הגמרא מקשה שש קושיות, ומצליחה, לכאורה, לדחות את כולן:

א. גינה:

תא שמע: 'וכן בגינה! גינה שאני (= שונה), כדר' אבא, דאמר ר' אבא אמר רב הונא אמר רב: 'אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו בשעה שהיא עומדת בקמותיה'. והא וכן קתני! אגויל וגזית.⁵

המשנה משווה בין דין חצר לדין גינה, ואומרת שגם בגינה יש לגדור: "וכן בגנה מקום שנהגו לגדור מחייבין אותו...".⁶ במקרה זה לא מדובר על מצב ששניהם רצו. אם כך, יש לומר שהיזק ראייה שמיה היזק. אלא, עונה הגמרא, שלגבי גינה נאמר במפורש: "אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו בשעה שהיא

2. עיינו: בבלי, גיטין, נג ע"א, שם מופיעה מחלוקת דומה בשאלה האם היזק שאינו ניכר שמיה היזק.

3. משנה, בבא בתרא, א, א.

4. בבלי, בבא בתרא, ב ע"א-ע"ב.

5. בבלי, שם, ב ע"ב.

6. משנה, בבא בתרא, א, ב.

עומדת בקמותיה".⁷ כלומר, בפשטות, ההבדל הוא שבגינה יש איסור ספציפי של עין הרע,⁸ ולכן אי אפשר לדון מכך על חצר.

ב. כותל שנפל:

תא שמע: 'כותל חצר שנפל - מחייבין אותו לבנות עד ד' אמות'! נפל שאני. ודקארי לה מאי קארי לה (= ומי שהקשה אותה מה הקשה אותה)? סיפא איצטריכא ליה (= סופו הוצרך לו): מד' אמות ולמעלה - אין מחייבין אותו.⁹

בהמשך המסכת קובעת המשנה: "כותל חצר שנפל, מחייבין לבנות חדש".¹⁰ לכאורה יוצא, שהיזק ראייה שמיה היזק! על כך עונה הגמרא שהמקרה הזה שונה כי הכותל נפל. בתוספות מוסבר שהתרגלו השכנים לעשות דברי צנע בחצר,¹¹ ולא למדו להזהר זה מזה. לכן מדובר במקרה מיוחד, ואי אפשר ללמוד לגבי השאלה האם היזק ראייה שמיה היזק.

ג. היזק של רבים:

תא שמע: 'כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר'; שמע מינה: היזק ראייה שמיה היזק! היזק דרבים שאני.¹²

המשנה להלן קובעת ששכנים יכולים לכפות זה את זה לבנות בית שער ודלת לחצר – כדי שהחצר לא תהיה פרוצה לרשות הרבים.¹³ מכך ניתן להסיק שאכן היזק ראייה שמיה היזק. עונה הגמרא: היזק של רבים שונה, ואי אפשר ללמוד מכאן לסוגייתנו המדברת על יחיד.

ד. דין חלוקה:

תא שמע: אין חולקין את החצר עד שיהא בה ד' אמות לזה וד' אמות לזה; הא יש בה כדי לזה וכדי לזה - חולקין, מאי לאו בכותל? לא, במסיפס בעלמא.¹⁴

ראינו כברייתא, שבמקרה בו לכל אחד יש ארבע אמות על ארבע אמות בחצרו, אף אם השכנים לא רוצים - חייבים לחלוק.¹⁵ ומשמע שהיזק ראייה שמיה היזק. אלא, עונה הגמרא, מדובר על מסיפס, כלומר היכר שלא חוסם ראייה.

7. בבלי, בבא מציעא, קז ע"א.

8. עיינו ברש"י שפירש בפשטות: "שלא יזקנו בעין רעה" (רש"י, בבא בתרא, שם, ד"ה 'אסור לאדם'). להלן נדון בהסברים השונים שניתנו לכך.

9. בבלי, בבא בתרא, שם.

10. משנה, בבא בתרא, א, ד.

11. תוספות, בבא בתרא, שם, ד"ה 'נפל שאני'.

12. בבלי, שם.

13. משנה, בבא בתרא, א, ה.

14. בבלי, שם.

15. משנה, שם, א, ו.

ה. היזק של בית:

תא שמע: החלונות, בין מלמעלה בין מלמטה ובין מכנגדן - ד' אמות; ותני עלה (=) ושנויה על כך ברייתא): מלמעלן - כדי שלא יציץ ויראה, מלמטן - כדי שלא יעמוד ויראה, מכנגדן - כדי שלא יאפיל! הזיקא דבית שאני (= היזק של בית שונה).

ראינו בכרייתא, שאם אחד השותפין בונה כותל מול חלון חברו, צריך הפרש של ארבע אמות ביניהם.¹⁶ הגמרא מביאה ברייתא שמסבירה שההפרש צריך להיות מלמעלה או מלמטה כדי שלא יבוא להסתכל בחלון, שלא יעמוד עליו או יציץ מעליו.¹⁷ ומשמע מכך שהיזק ראייה שמיה היזק. על כך משיבה הגמרא: **היזק של בית שונה, כי עושה דבריו בצנעה, לעומת חצר.**¹⁸

ו. שוויון (גג וחצר):

תא שמע, דאמר רב נחמן אמר שמואל: גג הסמוך לחצר חבירו - עושין לו מעקה גבוה ד' אמות! שאני התם, דאמר ליה בעל החצר לבעל הגג: לדידי קביעה לי תשמישי, לדידך לא קביעה לך תשמישתך (= לי קבוע שימושי, לך לא קבוע שימושך), ולא ידענא בהי עידנא סליקא ואתית דאיצטנע מינך (= ואיני יודע באיזה זמן עולה ובא שאסתתר ממך).¹⁹

רב נחמן אומר בשם שמואל שאדם שיש לו גג הסמוך לחצר חברו, יעשה מעקה בגג, כדי שלא יראה את חצר חברו,²⁰ ומכך משמע שיש היזק ראייה בחצר. אלא, שוב עונה הגמרא: זה מקרה מיוחד, מכיון שאין שוויון בין השניים - בעל החצר יכול לומר לבעל הגג שבגלל שהוא (בעל הגג) לא נמצא שם כל הזמן, בעל החצר לא יכול לדעת מתי להצטנע ממנו.

אם כן, למסקנה עד כה, ניתן לקבוע בפשטות שהיזק ראייה לאו שמיה היזק, שהרי כל הקושיות נדחו. אך יש לשים לב: על מה בדיוק היתה השאלה? האם השאלה היא לגבי היזק ראייה באופן כללי, או דווקא לגבי חצר? נראה שהאפשרות השניה היא הנכונה. כראיה לכך, ניתן להביא את דברי הגמרא בפרק השלישי של מסכת בבא בתרא, בהם ממשכה הגמרא לדון בעניינים הקשורים בהיזק ראייה:

מתני': הזיז, עד - יש לו חזקה, פחות מטפח - אין לו חזקה, ואינו יכול למחות... אמר רב הונא: לא שנו אלא בעל הגג בבעל החצר, אבל בעל החצר בבעל הגג יכול למחות; ורב יהודה אמר: אפילו בעל חצר בבעל הגג אינו יכול למחות. לימא, בהיזק ראייה קמיפלגי (= האם לומר שבהיזק ראייה הם חולקים), דמר סבר: שמיה היזק, ומר סבר: לאו שמיה היזק? לא, דכולי עלמא - שמיה היזק, ושאני הכא (= לא, שלדעת הכל - שמו היזק, ושונה כאן), דאמר ליה: לתשמישתא לא חזי (= לתשמיש אין הזיז ראוי), למאי חזי? למתלא ביה מידי, מהדרנא אפאי ותלינא ביה (= למה הוא ראוי? לתלות בו

16. משנה, שם, ב, ד.

17. תוספתא, בבא בתרא, א, ה.

18. כך מפרש רש"י.

19. בבלי, שם, ב ע"ב - ג ע"א.

20. בבלי, שם, ו ע"ב. וראו: ירושלמי, בבא בתרא, א, ה.

דבר, אחזיר את פני ואתלה בו). ואידך? אמר ליה: זימנין דבעיתת (= והאחר? יכול לומר לו: פעמים שאתה מפחד).²¹

הגמרא, דנה במצב שבו שכן הוציא זיו מהכותל הסמוך לחצר חברו, ומנסה להעמיד את המחלוקת בין רב הונא לרב יהודה בשאלה האם היזק ראייה שמיה היזק או לא, ושוב - היא מדברת על היזק ראייה בחצר דווקא.

עם זאת, ניתן להסיק ממש הקושיות שראינו לעיל, גם לגבי היזק ראייה בכללותו - בעצם מתוך הדיון הספציפי על היזק ראייה בחצר, הגמרא הולכת ומצמצמת את האמירה שאיתה התחילה: "היזק ראייה לאו שמיה היזק". הבה ונביט - מתי היזק ראייה כן שמיה היזק? בגינה - שם יש עין הרע. בהיזק של רבים. כשמסתכלים על בית. כשהכותל היה קיים ונפל. כשיש חוסר שוויון בין שעות השימוש של השניים. כלומר - גם אם נשארנו עם האמירה ש"היזק ראייה לאו שמיה היזק", הרי שהיא צומצמת עד שכמעט ולא היתה. למעשה, היא הופכת להיות יוצאת הדופן - ולא רק במקרה של חצר.

הגמרא משנה כיוון בשלב זה, ומביאה את אותו המהלך שהתחילה איתו, אולם בלישנא (לשון) הפוכה:

לישנא אחרינא אמרי לה (= לשון אחרת אומרים אותה): סברוה מאי מחיצה? פלוגתא, דכתיב: 'ותהי מחצת העדה' (במדבר ל"א), וכיון דרצו - בונין את הכותל בעל כורחן, אלמא: היזק ראייה שמיה היזק.

בלישנא זו, ההצעה הבסיסית היא להסביר שהמחיצה במשנה היא חצייה בעלמא ולא כותל. מכאן יוצא שברגע שהשניים הביעו רצון לחלוק את החצר, כופים אותם לעשות כותל, מתוך הבנה שהיזק ראייה נחשב היזק.

הגמרא מבררת את הכיוון זה, בדרך "רכה" הרבה יותר. היא לא מקשה על ההנחה הזו ממקומות אחרים כפי שעשתה בחלק הראשון של הסוגיא, ב"לישנא קמא". לכן נראה, שלמרות שבלישנא קמא הגמרא נשארה עם המסקנה שהיזק ראייה לאו שמיה היזק, הכיוון הכללי של הסוגייה הוא שהיזק ראייה כן שמיה היזק, גם בחצר. כמו כן, בסוגייה העוסקת בזיו אותה ראינו לעיל, הגמרא בסופו של דבר מסיקה שלכולי עלמא היזק ראייה שמיה היזק. כך פוסקים הטור²² והרמב"ם²³ וכך כותב מרן השו"ע.²⁴

נותר לנו עדיין לשאול: מה בדיוק מזיק באותה ראייה? מהו אותו היזק שהראיה עלולה לגרום לו? הרמב"ן מציע שלוש אפשרויות להבנה: "אי משום עין רעה, אי משום לישנא בישא, אי משום צניעותא".²⁵ מכאן ואילך, נבחן את דברי הרמב"ן הללו.²⁶

21. בבלי, שם, נט ע"א-ע"ב.

22. ארבעה טורים, חו"מ, הלכות שותפים בקרקע, קנ"ז.

23. משנה תורה, הלכות שכנים, ב, יד.

24. בית יוסף על ארבעה טורים, שם, א-ב, ד"ה 'תנן בריש'.

25. חידושי הרמב"ן, בבא בתרא, נט ע"א.

26. נדון בעיקר ב"עין רעה" ו"צניעותא", לדעה השלישית של הרמב"ן - "לישנא בישא", לא מצאתי סימוכין.

3. היזק ראייה = עין הרע?

המושג "עין רעה" בפני עצמו דרוש הסבר רב ואין זה המקום להרחיב בכך. הוא מובא בסוגיה כחלק מששת הקושיות שראינו לעיל, נעיין שוב בדברי הגמרא:

ת"ש: 'וכן בגינה'! גינה שאני, כדר' אבא, דאמר ר' אבא אמר רב הונא אמר רב: 'אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו בשעה שהיא עומדת בקמותיה'. והא וכן קתני! אגויל וגזית.²⁷

מקור דברי ר' אבא הוא ממסכת בבא מציעא:

אמר ליה רב יהודה לרבין בר רב נחמן: רבין אחי, לא תזבין ארעא דסמיכא למתא (= לא תקנה אדמה סמוך לעיר), דאמר רבי אבהו אמר רב הונא אמר רב: אסור לו לאדם שיעמוד על שדה חבירו בשעה שעומדת בקמותיה.²⁸

בעקבות דברי ר' אבא, הגמרא מציבה את הגינה כשונה מחצר - בגינה יש מימד של "עין הרע". השאלה שעלינו לשאול היא כיצד עלינו להבין את המקור הזה? כלומר, מהי בדיוק דחיית הגמרא?

ניתן לומר שלפי ההצעה של הרמב"ן, המזהה את היזק הראיה עם "עין רעה", יש להבין את דברי הגמרא כך: למרות שנאמר במשנה "וכן בגינה" - כלומר שגם בגינה כופים לבנות חומה אף אם לא היה רצון של שניהם - בגינה המצב שונה מכיוון שדווקא בה יש היזק ראייה, אלא שבחצר אין. מניין שיש בגינה היזק ראייה? מדברי רב: "אסור לו לאדם שיעמוד על שדה חבירו בשעה שעומדת בקמותיה".

את הדברים הללו מסביר הרב דב ברקוביץ באופן הבא:

האם עין הרע מסוגלת להזיק לזולת? דיון בשאלה זו במה שהגמרא מכנה "היזק ראייה" פתח את מסכתנו. זוהי פלישה במבט לפרטיות של אחר... עין רעה פולשנית ומבקרת עלולה לפגוע בשורש הנפש...²⁹

אולם, לעניות דעתי, יש בדבריו בלבול בין שני מושגים. גם מבלי להבין מהו בדיוק "היזק ראייה", לא נראה סביר לומר שמדובר רק במקרה שבו למזיק בהיזק ראייה יש כוונה רעה או עין ביקורתית. האדם העומד בחצר ורואה את מעשי חברו, או העומד בחלון ורואה את עסקיו הפרטיים של חברו בביתו, לא בא בהכרח בתודעה של "עין רעה". נראה שההיזק לא נובע מהכוונה הרעה של המזיק, אלא מההסתכלות עצמה. כמו כן, נראה בהמשך שיש בעיה אף ביצירת אפשרות להסתכלות, גם מבלי לדון באופן ההסתכלות. לכן נראה שלא ניתן לזהות היזק ראייה עם "עין רעה".

חיזוק לדברים אלו³⁰ נוכל למצוא בדברי הסמ"ע המפרש את פסיקת השו"ע לגבי איסור הסתכלות על שדה חברו. נראה תחילה את דברי השו"ע:

27. בבלי, בבא בתרא (ראו לעיל הערה 5).

28. ראו לעיל הערה 7.

29. הרב דב ברקוביץ, "מה שמעבר לחוזה", מקור ראשון, מוסף 'שבת', מדור 'הדף היומי', פרשת 'לך-לך', התש"ע. ניתן לעיין גם באתר האינטרנט 'פורטל הדף היומי', בכתובת:

<http://www.daf-yomi.com/DYItemDetails.aspx?itemId=3010>

30. בדברי, אני מתנגד הן להסבר הרמב"ן של היזק ראייה כעין הרע, והן להסברו של הרב ברקוביץ' התואם להסבר זה של הרמב"ן.

ואפילו בראייתו, אם יש בו היזק לחבירו אסור להסתכל בו. לפיכך אסור לאדם לעמוד על שדה חבירו בשעה שעומדת בקמותיה.³¹

הסמ"ע מסביר מדוע לא ננקטה כאן לשון "היזק ראייה", ומחלק חילוק מעניין בין היזק ראייה לבין עין הרע:

הא דכתבו הטור והמחבר היזק ראייה זה בלשונם ולא נקטו בלשונם הני היזק ראייה דסימן קנ"ד משום דשם הראיה מצד עצמה אין עושה בהן היזק אלא **שגורמת היזק**, כגון שחבירו לא יעשה עסקיו בחצר מכח שבוש ממנו, או שירא שיבוא לו היזק השגת גבול או שאר ענינים כיוצא באלו, מה שאין כן שדה בקמותיה **דהראיה מצד עצמה שולטת בה וגורמת היזק**.³²

כלומר, בעוד שעין הרע גורמת נזק בצורה ישירה, הראיה המדוברת בהיזק ראייה גורמת נזק עקיף. גם פרשנים ופוסקים אחרים לא זיהו את היזק הראיה עם עין הרע. אחד הפרשנים שהסבירו את דברי הגמרא באופן אחר הוא **המאירי**:

כבר ביארנו שהגנה יש בה היזק ראייה ושגדולי המחברים נראה שדעתם שאין בגנה היזק ראייה שמא אתה מתמיה לדבריהם ממה שאמרו בסוגיא זו גינה שאני שנראה **שהגנה יש בה היזק ראייה אף ביתר מן החצרות ומ"מ יש לפרש בה כן גינה שאני שאין שם היזק ראייה לבד אלא היזק ממון מצד עין הרע**.³³

כלומר, אין הכוונה שגינה שונה בכך שיש בגינה היזק ראייה ובחצר אין, אלא שבגינה יש היזק ראייה וגם עין הרע, ולכן כופים במקרה זה. לפי פירוש המאירי, גם את שאר התירוצים ניתן להסביר כך - למשל: "רבים שאני" - היזק ראייה של רבים הוא היזק ראייה חמור שניתן לכפות עליו. זאת אומרת שגם אצל יחיד יש, אבל חומרתו לא עוברת את הגבול המתבקש.

גם מדברי הרמב"ם נדמה שהוא לא זיהה בין היזק ראייה לעין הרע. בתשובתו לחכמי לוניל, נוקט הרמב"ם בגישה הפוכה ממה שראינו עד כה. ברור לו שעין הרע והיזק ראייה שונים זה מזה, אך לדעתו עין הרע הוא עניין קל הרבה יותר. להבנת דבריו יש לעיין תחילה בפסיקתו, התמוהה מעט, בעניין גינה:

כמה גובה הכותל אין פחות מארבע אמות, וכן בגינה כופהו להבדיל גינתו מגינת חבירו במחיצה **גבוהה עשרה טפחים**, אבל בבקעה אין צריך להבדיל בקעתו מבקעת חבירו אלא במקום שנהגו, רצה להבדיל בקעתו מבקעת חבירו כונס לתוך שלו ובונה ועושה חזית כמו אמה בסיד מבחוץ כדי להודיע שהכותל שלו, לפיכך אם נפל הכותל המקום והאבנים שלו, ואם עשו מדעת שניהם בונים הכותל באמצע ועושים חזית מכאן ומכאן, לפיכך אם נפל הכותל המקום והאבנים של שניהם.³⁴

31. **שולחן ערוך**, חו"מ, הלכות נזיקין, סימן שעח, סעיף ה.

32. **סמ"ע על השו"ע**, שם.

33. **בית הבחירה** למאירי, בבא בתרא, ב ע"ב.

34. **משנה תורה**, הלכות שכנים, ב, טז.

בדבריו כאן, הרמב"ם מבדיל בין גינה לבין חצר, אך בעוד שבחצר צריך לבנות כותל של ד' אמות, בגינה הרמב"ם מצריך מחיצה של עשרה טפחים בלבד. לא ברור מדוע ועל סמך מה כותב הרמב"ם את הדברים הללו, ובאמת מקשה על כך הראב"ד:

אמר אברהם זה שיבוש גדול אלא כותל ארבע אמות עכ"ל.³⁵

אולם, ככל הנראה, הראב"ד לא ראה את תשובתו של הרמב"ם לחכמי לונל, שנשאל בדיוק על נקודה זו:

תשובה: זאת השאלה לא היתה לאנשים גדולים כמוכם לשאול אותה. וכי לא שני לכו בין היזק ראיה שהוא היזק גדול ודאי שיראה אדם חברו בעת שהוא עומד ויושב ועושה צרכיו ובין היזק ראיה שיראה קמת חברו משום עינא בישא שאלו דברים חסידות הם שלא יעיין בו בעין רעה ואותו השנוי שנויא בעלמא הוא ואינו אליבא דהילכתא.³⁶

ההישמרות מעין הרע לשיטת הרמב"ם היא בסך הכל "דברי חסידות", ולא מפגע באמת רציני. ולכן מספיקה בגינה מחיצה קטנה. דברים אלו קשים מאוד כמובן מדברי הגמרא שאמרה "גינה שאני", כלומר, דווקא בגינה יש היזק ראיה. על כך אומר הרמב"ם שמדובר ב"שינויא בעלמא", כלומר אין זה אומר שבגינה צריך מחיצה כרגיל וכופים על בנייתה, אלא זה פשוט מקרה שונה שאין ללמוד ממנו. אם כן, נראה שלדעת רוב הראשונים יסודו של איסור היזק הראיה בסוגייתנו אינו משום עין הרע אלא ממקור אחר. אכן, נראה שאף דעתו של הרמב"ם עצמו לא נחה בתירוץ זה שהרי הוא מביא שני תירוצים נוספים. אם כן, נדמה שיש להבין את דברי הגמרא באופן אחר.³⁷

4. האם להיזק ראיה יש חזקה?

לפני שנפנה להצעה השנייה של הרמב"ם שהובאה לעיל, ננסה לברר את המושג "היזק הראיה" ומשמעותו מכיוון אחר - דרך דיון, עקיף לכאורה, בדברי הראשונים.

בדברי הראשונים יש דיונים ארוכים בשאלה האם לגבי היזק ראיה יש מצב של "חזקה". כלומר, האם בחצר משותפת, כאשר שני שכנים לא בנו בין חצרותיהם מחיצה במשך שלוש שנים, יכול האחד לטעון כלפי חברו כי יש לו חזקה על כך, וכעת השני כבר לא יכול למחות על כך שאין מחיצה. כלומר, החזקה היא בעצם סימן לכך שהשכן מחל על המציאות הקיימת, ועל כן אינו יכול למחות יותר ולשנותה.

ישנן שתי שיטות מרכזיות בנושא, וכפי שנראה, מעבר לשאלה הספציפית לגבי חזקה, ניתן ללמוד מהן על מבטם הכללי של הראשונים על איסור היזק ראיה.

4א. שיטת הרא"ש, הרמב"ם והר"י מגאש

הרמב"ם פוסק בהלכות שכנים:

35. שם.

36. תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, ירושלים תשי"ח-תשכ"א, סימן שצה.

37. עם זאת, יש לציין שהדעה המשווה בין היזק ראיה לעין רעה, היא דעה מעניינת ביותר, שכן ניתן להסיק ששורש ההסתכלות של האדם בחיי חברו הוא עין רעה.

כל ההרחקות האמורות בפרקים של מעלה אם לא הרחיק וראה חבירו ושתק הרי זה מחל ואינו יכול לחזור ולהצריכו ולהרחיקו, והוא שיראה ממנו שמחל כגון שסייע עמו מיד או שאמר לו לעשות או שראהו שעשה בצדו בלא הרחקה ושתק ולא הקפיד על זה זכה, שכל המחזיק בנזק זכה בו כמו שביארנו.

כמה דברים אמורים? בשהחזיק בשאר נזקין חוץ מארבעה מיני נזקין אלו האמורים בפרק זה שהן העשן וריח בית הכסא והאבק וכיוצא בו ונדנוד הקרקע שכל אחד מאלו אין לו חזקה, ואפילו שתק הניזק כמה שנים הרי זה חוזר וכופהו להרחיק וכן היזק ראייה במקום שצריך מחיצה כופהו לעשות מחיצה בכל עת שירצה כמו שביארנו, ולמה שינו נזקים אלו משאר נזקין לפי שאין דעתו של אדם סובלת נזק מאלו וחזקתו שאינו מוחל שהיזקו היזק קבוע, ואם קנו מידו שמחל בנזקים אלו אינו יכול לחזור בו.³⁸

הרמב"ם כותב כי בנזקים, באופן כללי, יש חזקה כאשר ברור שהאדם השני מחל על כך. אולם, יש מקרים יוצאי דופן: עשן, ריח בית הכסא, האבק ונדנוד הקרקע, שבהם אין חזקה גם אם שתק הניזק. המקרים הללו שונים מכיוון שהם קבועים ולא חד פעמיים, ועל-כן הם נחשבים לנזקים חמורים. לתוך המסגרת הזו נכנס גם היזק הראיה בו אנו דנים, ולכן אין לו חזקה. אולם, לגבי פתיחת חלון לעבר חצר השכן פוסק הרמב"ם בדרך אחרת. למשל:

הרי שפתח חלון לחצר חבירו ומחל לו בעל החצר או שגילה דעתו שהניחו כגון שבא וסייע עמו, או שידע הנזק ולא ערער, הרי זה החזיק בחלון ואינו יכול אח"כ לחזור ולערער עליו לסתום, וכיצד דינה של חלון זה שהניחה לפתחה אם ראשו של אדם יכול ליכנס ממנה או שהיתה למטה מארבע אמות אע"פ שאין ראשו נכנס ממנה אין בעל החצר יכול לבנות כנגדה או מצדיה אלא א"כ הרחיק ארבע אמות כמו שביארנו.³⁹

כלומר, בתנאים מסויימים המפורטים בגמרא, כשמדובר על פתיחת חלון לעבר חצר השכן, יש חזקה. אם כן, מהו החילוק שבין שני המצבים - שני שכנים בעלי חצר משותפת ושכן הפותח חלון כלפי חצר חברו?

המגיד משנה משיב על כך:

דעת המחבר כדעת רבו דבחצר בדוקא שאין לו חזקה משום דממילא הן מוזקין זה את זה בלא עשיית שום מעשה ולפיכך אין להם חזקה בעמידתן כך ואפילו עמדו כן שלש שנים או יותר אבל אם עשו מעשה כגון פותח חלונות על חצר חבירו יש לו חזקה לדעתם ז"ל ויתבאר דנין אלו פ"ז.⁴⁰

מקור דברי המגיד משנה הם בדברי רבו של הרמב"ם - הר"י מגאש.⁴¹ בחידושו, שואל הר"י מגאש: מדוע הגמרא מסיקה שהיזק ראייה לא נחשב היזק, ישירות מהדין שאם רצו השניים לבנות חומה - כופים את שניהם, ואם לא רצו - לא ניתן לחייבם? אולי התלות ברצון שניהם היא דווקא בגלל שיש להם חזקה, אבל אם לא היתה חזקה גם ללא רצונם היו כופים? כלומר, הר"י מגאש מעלה את

38. משנה תורה, הלכות שכנים, יא, ד.

39. שם, ז, ו. ועיינו שם בכל הפרק שבו הרמב"ם פוסק באופן דומה.

40. מגיד משנה, על משנה תורה, שם.

41. חידושי הר"י מגאש, בבא בתרא, ב ע"ב.

האפשרות שאולי רצון שניהם נדרש, בגלל חזקה שכבר קיימת ואין הדבר משליך על השאלה "האם היזק ראייה שמיה היזק". תשובה אחת אותה מציע הר"י מגאש היא שאכן אולי עוד לא היתה חזקה. התשובה השניה היא הנוגעת לענייננו:

ועוד דא"נ דאחזוק דדיירי הכי לבתר דפליג ברוחות ואתברר ליה חולקא דכל חד מינייהו אי היזק ראייה שמיה היזק בכי האי גוונא לא מהניא חזקה משום דהיזק קבוע הוא וכקוטרא ובית הכסא דמי.⁴²

כלומר - אין מועילה חזקה כאן מפני שזהו היזק קבוע (כמו ארבעת ההיזקים אותם ציין הרמב"ם לעיל). וממשיך הר"י מגאש:

ואי קשיא לך הא דתנן (בחזקת הבתים) חלון המצרית אין לו חזקה ולצורי יש לו חזקה ואמרין עלה בגמרא למטה מארבע אמות יש לו חזקה ויכול למחות דשמעין מינה דחלון דאית ביה היזק ראייה אית ליה חזקה, שאני התם דיש לומר דבעל חלון מזיק לבעל חצר אבל בעל חצר אינו מזיק לבעל חלון וזה פתח חלונו ושתק בעל חצר ש"מ אחולי אחיל ליה, אבל בחצר דתרוייהו מזקי אהדדי (= ששניהם מזיקים אחד לשני) וההיזק של ראייה שוה לשניהם יכול לומר הא דשתקי (= ששתקו) ג' שנים לאו משום מחילה אלא משום דתרוינין שוין בהיזק (= ששניהם שווים בהיזק) והוה אמינא היום או מחר תרצה לעשות מחיצה אבל לא מחלתי ולכך כיון דהיזק ראייה שמיה היזק יכול לכופו לבנות כותל.⁴³

הר"י מגאש מעלה עוד קושייה: הרי בחלון ראינו שיש מצב של חזקה! כיצד זה יתכן? על כך הוא עונה שתי תשובות: הראשונה טוענת ששני המצבים אינם דומים, שהרי כאן יש היזק חד צדדי וכאן היזק דו צדדי.⁴⁴ ומכיוון שבחצר ההיזק הוא מצד שניהם, כל אחד יכול לטעון שלא מחה מכיוון שחשב שהשני ירצה לבנות חומה, אך אין השתיקה מעידה על מחילה. התשובה השניה דומה לדברי המגיד משנה שראינו לעיל:

(אי נמי) מכי פתח ליה לחלון ושתק ליה חבריה הוי חזקה דהא מעשה קעביד בידים אבל גבי שותפים דדיירי בחצר א' דחד מינייהו לא עביד ביד' מידי דאית ביה היזק ראייה אלא מחמת דיתבי ולא עבדי מחיצה הוא דהוי ההיזק ליכא למימר בכי האי דהוי חזקה דהא ליכא מעשה דאחזיק ביה.

כלומר, חזקה יכולה להיות רק כלפי מעשה שנעשה ולא כלפי מצב של חוסר עשייה. מתוך שני התירושים הללו ניתן לראות כי המקרה של החצר, בו דווקא אין היזק ראייה, הוא מקרה ספציפי מאוד.

נסכם ונאמר: לדעת הר"י מגאש, ובעקבותיו גם לדעת הרמב"ם, יש חזקה בהיזק ראייה באופן עקרוני, אלא שבמצב בו יש היזק קבוע, וכמו כן כאשר שני הצדדים שווים, ולא נעשה מעשה, אין חזקה.⁴⁵

42. ש.ם.

43. ש.ם.

44. ש.ם.

45. וראו גם: רא"ש, בבא בתרא, א, ס"ב.

4.4. שיטת הרי"ף והרמב"ן

בניגוד לגישת הרי"מ מגאש והרמב"ם שחילקו בין חצר לחלון, הרי"ף והרמב"ן נוקטים בגישה אחרת, המאחדת ביניהם. הרי"מ מגאש, בהמשך דבריו, כותב שרבו הרי"ף לומד מחצר לחלון – כמו שבחצר אין חזקה, כך גם בחלון, זאת בניגוד לדברי הרי"מ מגאש עצמו. מדוע הרי"ף לא מחלק ומבדיל בין המקרים? לשם כך יש לראות את דבריו של הרמב"ן שהולך בכיוון דומה. הרמב"ן מביא תחילה את דברי הרי"ף, ואומר:

ומסתברא כותיה שאני אומר קוטרא ובית הכסא לפי שהן נזקין בגוף אין להם חזקה, לא אמרו חזקה בנזקין אלא בנזקי ממונ דאמת המים וסיד וסלעים והשנויין עמהם (י"ז א') שאין נזקן אלא בכותלו של חברו, אדם מוחל על כותלו אפילו יפיל אותו ממש, אבל קוטרא ובית הכסא שהוא עצמו נזוק ומצטער בהם אין להם חזקה, וזהו טעמו של רב יוסף (כ"ג א') בקורקור, שהאסטניסין ואניני הדעת מצטערין ונזוקין הן בכך, והוא הדין וכל שכן בהיזק ראייה הנזקי אדם באדם הוא, אי משום עין רעה אי משום לישנא בישא אי משום צניעותא, ועוד מי ידע כמה מטי ליה דלמחול, ועוד דאפילו מחל הניזק כיון דודאי אסור הוא למזיק להזיקו בראיה ולהסתכל בו לדעת ואין אדם יכול ליהרר בכך לעמוד כל היום בעצימת עינים, על כרחנו נאמר לזה סתום חלונך ואל תחטא תדיר.⁴⁶

משמע שכל עוד מדובר בהיזק ראייה, בלי קשר לשאלות שהעלה הרי"מ מגאש – אם יש שוויון בין הצדדים, אם יש מעשה וקביעות, אין חזקה. כאן נוכל להגיע לשורש המחלוקת של שני הצדדים: הרמב"ן מסביר, שהשוואה בין היזק ראייה לארבעת הנזקים שאין בהם חזקה (השוואה שעשה גם הרמב"ם), היא השוואה מוחלטת, והדמיון ביניהם הוא שהנזק הוא נזק בגוף, "נזקי אדם באדם" ולא נזק לממונו של האדם, ולכן אין אדם מוחל על נזקים כאלו.⁴⁷ דברים אלו מובילים אותנו בחזרה אל הדיון הראשי – מהו טעמו של היזק הראייה? מהו ההיזק? על כך ננסה לענות על פי שתי הגישות שראינו בפרק זה.

5. "צניעותא"

אפתח ואומר, כי באופן די פשוט, נראה מהגמרא כי "צניעותא" היא מה שעומד מאחורי ההיזק בסוגיית "היזק ראייה". כראיה לכך יש לציין את ריבוי הפעמים שהשורש צ.נ.ע מופיע בדברי גמרא על המקרים השונים של היזק ראייה:

בסוגיות שבסוף פרק שלישי:

...אבל לחצר השותפין דאמר ליה: סוף סוף הא קא בעית אצטנועי מינאי בחצר (= הרי צריך אתה להצטנע ממני בחצר), קא משמע לן דאמר ליה (= משמע לנו שהיה יכול לומר לו): עד האידנא בחצר הוה בעינא אצטנועי מינך, השתא אפילו בבית נמי בעינא אצטנועי מינך (= עד עכשיו הייתי צריך להצטנע ממך, עכשיו אפילו בבית גם צריך אני להצטנע ממך)...

46. חידושי הרמב"ן, על בבא בתרא, נט ע"ב.

47. הרמב"ן מוסיף טעם נוסף עליו נדבר בהמשך.

אמר ליה רבא, מצי אמר ליה (= יכול היה לומר לו): בפיתחא זוטרא מצינא לאצטנועי מינך, בפיתחא רבה לא מצינא אצטנועי מינך (= בפתח קטן יכול הייתי לשמור על צניעות ממך, בפתח גדול איני יכול לשמור על צניעות ממך)... אמר ליה רבא, מצי אמר ליה: בחד פיתחא מצינא אצטנועי מינך, בתרי לא מצינא אצטנועי מינך (= בפתח אחד יכול אני לשמור על צניעות ממך, בשניים איני יכול לשמור צניעות ממך)... אבל פותח הוא לרשות הרבים פתח כנגד פתח. דאמר ליה: סוף סוף הא בעית אצטנועי (= הרי צריך צריך אתה לשמור על צניעותך) מבני רשות הרבים.⁴⁸

ובסוגייתנו:

תא שמע, דאמר רב נחמן אמר שמואל: גג הסמוך לחצר חבירו - עושין לו מעקה גבוה ד' אמות! שאני התם, דאמר ליה (= שונה שם, שאומר לו) בעל החצר לבעל הגג: לדידי קביעה לי תשמישי, לדידך לא קביעה לך תשמישתך, ולא ידענא בהי עידנא סליקא ואתית דאיצטנע מינך (= לי קבוע שימושי, לך לא קבוע לך שימושי, ואינני יודע באיזה זמן עולה ובא אתה לגג שאצטנע ממך).⁴⁹

וכן בפירוש רש"י לסוגייתנו:

שאדם עושה בביתו דברי הצנע.⁵⁰

אולם, כאן עלינו לשאול שאלה דומה לזו שהעלנו בתחילת דברינו: מהי בדיוק הצניעות הזו? מדוע פגיעה בצניעות של השכן נחשבת "היזק"? לכאורה, אין כאן פגיעה ממשית! נראה ששתי הגישות אותן ראינו בדיון לגבי החזקה נוגעות בשאלה זו. ע"פ גישת הר"י מגאש, יש בהיזק ראייה פגיעה ממונית,⁵¹ וכך מסביר הסמ"ע שאת דבריו ראינו לעיל:

לפיכך אסור לאדם לעמוד על שדה כו'. הא דכתבו הטור [סעיף ג] והמחבר היזק ראייה זה בלשונם ולא נקטו בלשונם הני היזק ראייה דסימן קנ"ד משום דשם הראיה מצד עצמה אין עושה בהן היזק אלא שגורמת היזק, כגון שחבירו לא יעשה עסקיו בחצר מכח שבוש ממנו, או שירא שיבוא לו היזק השגת גבול או שאר ענינים כיצא באלו, משא"כ שדה בקמותיה דהראיה מצד עצמה שולטת בה וגורמת היזק.⁵²

ע"פ הסמ"ע, יש היזק בראיה מכיוון שראיית השכן עלולה לפגוע בו, שהרי זה יתבייש וימנע מלקיים עיסוקיו בחצר. ואם כן - יש בכך פגיעה בממון חברו, או ליתר דיוק - ביכולת שלו להשתמש בממונו. אולם את דברי הרמב"ן קשה להבין. מדוע פגיעה בצניעות של האדם ובפרטיות שלו, היא פגיעה אותה הוא מכנה "פגיעה בגוף",⁵³ שהיא חמורה הרבה יותר מפגיעה בממון? אנסה להציע דרך להבין את הצעתו של הרמב"ן דרך דברי הגמרא עצמה.

48. בבלי, בבא בתרא, נט ע"ב - ס ע"א.

49. שם, שם, ב ע"ב - ג ע"א.

50. פירוש רש"י, בבא בתרא, ב ע"ב, ד"ה 'היזקא דבית שאני'.

51. כך מובן מדברי הרמב"ן שהבאנו לעיל, אע"פ שהדברים אינם מפורשים בדברי הר"י מגאש או הרמב"ם.

52. סמ"ע, סימן שעח, ס"ק ד.

53. יש גם להקשות על דבריו שהיזק ראייה היא פגיעה בגוף שהרי היא משום עין הרע, לשון הרע או צניעות (ראו לעיל). לשון הרע זה דבר מובן - יש כאן פגיעה ברגשותיו של האדם (בדומה לאונאת דברים). אך מדוע עין הרע זו פגיעה בגוף? הרי עין הרע במקורה ("אסור לאדם לעמוד על שדה חברו כשהיא בקמותיה") היא פגיעה ממונית!

המשנה מדברת על האיסור לפתוח חלונות זה כנגד זה או פתחים זה כנגד זה:

לא יפתח אדם לחצר השותפין פתח כנגד פתח וחלון כנגד חלון; היה קטן (- החלון של בעל הבית שמול חברו) - לא יעשנו גדול, אחד - לא יעשנו שנים. אבל פותח הוא לרה"ר פתח כנגד פתח וחלון כנגד חלון; היה קטן - עושה אותו גדול, ואחד - עושה אותו שנים.⁵⁴

הגמרא דנה בקשר שבין ההגדרה הבסיסית של המשנה לבין שתי ההשלכות הללו:

'היה קטן - לא יעשנו גדול'. סבר רמי בר חמא למימר (= לומר): בר ד' לא לישוייה בר תמניא, דקא שקיל תמניא בחצר, אבל בר תרתי לישוייה בר ארבעה - שפיר דמי (= פתח בן ארבע אמות לא יעשה אותו בן שמונה, משום שהוא לוקח שמונה בחצר, אבל בן שתי אמות לעשות אותו בן ארבע - מותר הדבר); אמר ליה רבא, מצי אמר ליה: בפיתחא זוטרא מצינא לאצטנועי מינך, בפיתחא רבה לא מצינא אצטנועי מינך (= יכול הוא לומר לו: בפתח קטן יכול אני להצטנע ממך, בפתח גדול אינני יכול לשמור על צניעות ממך).⁵⁵

נסביר: רמי בר חמא סבר שכשהמשנה כתבה "קטן - לא יעשנו גדול", כוונתה למצב בו אדם מרוויח שטח על חשבוננו של השכן, שהרי הוא מקבל שטח של ארבע אמות לאורך כל רוחב הפתח שלו, ומגיע לו בתור התחלה ארבע על ארבע אמות. לכן, אם היה לו פתח ברוחב שתי אמות והוא הגדיל אותו לארבע אמות הוא לא הרוויח, כי גם ככה זה מה שמגיע לו. אולם, אם היו לו ארבע אמות והוא הגדיל לשמונה אמות, הוא הרוויח את השטח על חשבון החבר.

על כך עונה רבא ואומר שכלל לא מדובר פה על הפסד של שטח. העניין הוא שיכול לומר לו השכן: עד עכשיו, כשהיה פתח קטן יכולתי להסתתר ממך, ועכשיו אינני יכול. מחלוקת דומה יש ביניהם על סוף המשנה:

'אחד - לא יעשנו שנים'. סבר רמי בר חמא למימר: בר ארבעי לא לישוייה תרי בני תרתי תרתי, דקא שקיל תמני בחצר, אבל בר תמני לישוייה בני ארבעי ארבעי - שפיר דמי (בן ארבע אמות לא יעשה שניים בני שתיים שתיים, שכך הוא לוקח שמונה אמות בחצר, אבל בן שמונה לעשות אותו בני ארבע ארבע - מותר הדבר); אמר ליה רבא, מצי אמר ליה: בחד פיתחא מצינא אצטנועי מינך, בתרי לא מצינא אצטנועי מינך (יכול לומר לו: בפתח אחד יכול אני לשמור על צניעות ממך, בשניים אינני יכול לשמור על צניעות ממך).⁵⁶

המשנה אמרה שפתח או חלון אחד לא יעשנו שניים, ושוב רמי בר חמא סבר לומר שדווקא כשמגדיל את שטחו בחצר. אומר לו רבא שזו לא הסיבה. הסיבה היא שהשכן יכול לומר לו: בחלון אחד יכולתי להצטנע ממך, אך בשנים לא.

ננסה לנתח את שתי הדעות הללו. דעתו של רמי בר חמא מוזרה מאוד, ואכן נראה מהגמרא שאחרי דברי רבא הוא חוזר בו (מהמילים: "סבר רמי בר חמא") - הרי די ברור מהמשנה שאין הכוונה דווקא לפתח, אלא גם לחלון (אם לא רק לחלון). והרי דברי רמי בר חמא מתאימים דווקא לפתח! ומאידך -

54. משנה, בבא בתרא, ג, ז.

55. בבלי, בבא בתרא, ס ע"א.

56. בבלי, בבא בתרא, שם, שם.

נראה שגם דבריו של רבא קצת מוזרים: מה אכפת לשכן אם זולתו יכול לומר שבחלון קטן או שבחלון אחד הוא יכול להצטנע ובחלון גדול או בשני חלונות לא? איפה ההגדרה האובייקטיבית? האם השכן יכול לקבוע באיזה גודל נוח לו ובאיזה לא?

נראה שיש להסביר כך: רמי בר חמא קרוב, לדעתי, במידה מסויימת לתפיסה של הר"י מגאש שראינו לעיל – שהפגיעה היא פגיעה ממונית, ולכן איזו פגיעה יכולה להיות בהגדלת החלון? לקיחת שטח. זו פגיעה ממונית רצינית. לעומתו, רבא מבטא כאן תפיסה אחרת בה המוקד הוא בהרגשתו של השכן. לכן המדד הוא לא אובייקטיבי אלא סובייקטיבי. עצם ההגדלה של החלון, לא משנה מאיזה גודל לאיזה גודל, יוצרת אי נוחות אצל השכן, ונוצרת הרגשה של חוסר פרטיות במקומו הוא, וזוהי פגיעה של ממש.⁵⁷

נראה לי שכך ניתן גם להבין את דברי הרמב"ן - עצם הפגיעה בהרגשתו של השכן, בלא קשר לזכויות השימוש שלו בחצר, היא פגיעה ממשית שניתן לקרוא לה פגיעה בגוף.⁵⁸

הקצנה זו ניתן למצוא גם במקומות אחרים בסוגיות שלנו. בכמה וכמה סוגיות המדברות על היזק ראייה, בסופו של דבר מה שקובע הוא הרגשתו של השכן, גם אם זה נראה לנו מופרך. נביא לכך שתי דוגמאות:

א. בסוגיה שבתחילת המסכת, מובאים דבריו של רב נחמן בשם שמואל שאומר שיש היזק ראייה במצב שמישהו עושה גג סמוך לחצר חברו, מכיוון שהחבר יכול לומר לו שאינו יכול לדעת מתי להצטנע ממנו:

תא שמע, דאמר רב נחמן אמר שמואל: גג הסמוך לחצר חבירו - עושין לו מעקה גבוה ד' אמות! שאני התם, דאמר ליה (= שונה שם, שאומר לו) בעל החצר לבעל הגג: לדידי קביעה לי תשמישי, לדידך לא קביעה לך תשמישתך, ולא ידענא בהי עינדנא סליקא ואתית דאיצטנע מינך (= לי קבוע שימושי, לך לא קבוע לך שימושך, ואינני יודע באיזה זמן עולה ובא אתה לגג שאצטנע ממך).⁵⁹

ב. המשנה קובעת:

...חלון המצרית אין לה חזקה ולצורית יש לה חזקה איזו היא חלון המצרית כל שאין ראשו של אדם יכול ליכנס לתוכה...⁶⁰

המשנה מדברת על חזקה בחלון צורי (- גדול) וחלון המצרית (- קטן). בגמרא מובאת מחלוקת בין ר' זירא ור' אילעא:

57. ניתן אולי לומר שגם לדעת רבא מדובר פגיעה ממונית - וכל שינוי בהרגשה של השכן תגרום לו להשתמש פחות בחצר, וממילא יש בכך פגיעה ממונית. אולם לדעתי אין לפרש כך, שהרי נראה שיש כאן הקצנה ברורה של רבא לכיוון הזה. כלומר, אם ההרגשה היא רק דבר שולי ביחס לזכויות השימוש, בכל זאת נראה שהיינו זקוקים לערכים יותר אובייקטיביים, אולם כשמדברים על ההרגשה עצמה כערך, אין צורך בהם. ועוד, שקשה למצוא לכך סימוכין בדברים הגמרא, ואולי כך הבינו הר"י מגאש וההולכים בדרכו ואכמ"ל.

58. בדיוק כשם שהוא מציע הסבר אחר, שגם פוגע בהרגשתו מכיוון אחר קצת - לשון הרע. וראו לעיל בפרק השלישי.

59. בבלי, בבא בתרא, נט ע"א.

60. משנה, בבא בתרא, ג.ו.

אמר רבי זירא: למטה מד' אמות - יש לו חזקה, ויכול למחות; למעלה מארבע אמות - אין לו חזקה, ואינו יכול למחות; ורבי אילעא אמר: אפילו למעלה מארבע אמות - אין לו חזקה, ויכול למחות. לימא, בכופין על מדת סדום קא מפילגי (= נאמר שב'כופין על מדת סדום' הם חולקים), דמר סבר: כופין, ומר סבר: אין כופין! לא, דכולי עלמא - כופין, ושאני הכא, דאמר ליה: זימנין דמותבת שרשיפא תותך, וקיימת וקא חזית (= פעמים שאתה מניח ספסל תחתך ואתה עומד ומסתכל).⁶¹

ר' זירא ור' אילעא חלוקים בשאלה האם בחלון צורי שהוא מעל ד' אמות, כלומר חלון שלא ניתן להסתכל דרכו, יכול למחות השכן על פתיחת החלון. ר' זירא סובר שאם מיקום החלון גבוה מארבע אמות - אין לו חזקה ולכן השכן אינו יכול למחות. ר' אילעא סובר שאפילו אם מיקום החלון גבוה מארבע אמות - יש חזקה ויכול השכן למחות. הגמרא מציעה שהמחלוקת היא בשאלה האם כופים על "מידת סדום", לבסוף דוחה הגמרא את ההצעה הזו ומסיקה שדעת ר' אילעא היא שהשכן יכול למחות גם כשהחלון גבוה מדי, מכיון שיכול לומר: "פעמים שאתה מניח ספסל... ומסתכל".

בשני מקרים אלו, כמו בשניים שראינו לעיל, עולה עקרון חשוב ביותר: מוקד הדיון הוא בהרגשה של השכן. הגמרא מנסה כל הזמן "להיכנס לראש" של השכן, לשאול מה הוא עלול לומר - אף אם זה דבר שנראה לנו מופרך - כל עוד זה פוגע לו בבטחון, בהרגשת הבית שלו, זה לגיטימי.⁶² הלכה נוספת שמוסיפה מאוד לרובד זה של הדברים מצינו בשו"ת הרשב"א:

ולענין מה ששאלתם: בראובן שגגו סמוך לגגו של שמעון. וקרן אחת של גג ראובן נמשך קצת יתר מגגו של שמעון לצד מבוי המפולש. ועמד ראובן והגביה כותלו, ובנה בית ובנה עלייה. ופתח חלון באותו קרן הנמשך כנגד המבוי, ורואה משם בגגו של שמעון. ותבע שמעון מראובן: שיסלק מעל גגו היזק ראייתו. השיב ראובן: אין לי לסלק ההיזק ההוא, לפי שלא פתחתי חלונותי על רשותך, אלא על במבוי. ושמעון אמר: מכל מקום אתה מזיקני בהיזק ראייתך. הדין עם מי? תשובה: הדין עם שמעון, דהיזק ראייה אין לו שיעור. אלא כל מה שמזיקו בראייתו, חייב לסלק הזיקו.⁶³

כשמדובר על הרגשתו של השכן, אין שום עניין בשיעור.

6. אקטואליה - מציצנות בהסכמה

בימינו הפכה המציצנות (או בכיבוס מילים - "השיתוף") להיות דבר מקודש. התכניות בעלות הרייטינג הגדול ביותר הן תכניות דוגמת "האח הגדול" ודומותיה,⁶⁴ ולא רק בציבור החילוני. מבלי להיכנס לשאלת ה"חזקה", יש לשאול האם יש בדבר בעיה משום היזק ראייה? הלא יש כאן הסתכלות בחייהם הפרטיים של אנשים, במצבים הכי אינטימיים שלהם! אולם, יאמרו המתנגדים: הלא אותם אנשים המשתתפים בתכניות אלו רוצים בכך, אחרת לא היו משתתפים. ואם כך - אין כאן פגיעה בפרטיות שלהם. זהו רצונם.

61. בבלי, שם, שם.

62. אמנם כאן זאת מחלוקת בין ר' אילעא לבין ר' זירא, אך נדון על כך בהמשך.

63. שו"ת הרשב"א, ב, קעח.

64. ולדעתי גם באתרים דוגמת "פייסבוק" יש מוטיבים דומים.

וכאן יש לשאול - האם יש מחילה לגבי היזק ראייה? האם ישנו איסור להסתכל אע"פ שלשכן שלך לא אכפת שתעשה זאת? או מכיוון אחר - האם יש בעיה בהסתכלות גם מצד המסתכל, ולא רק מצד זה שהוא מזיק?

הרשב"א מתייחס לשאלה זו ישירות:

עוד שאלת: שמעון יש לו שתי חלונות בעלייתו. והן פתוחות לחצר ראובן. והחזיק בהן זה כ"ה שנים, ויותר. ולפעמים עומד שמעון להשגיח לכרמים. וראובן ממחה בידו: שלא יעמוד בחלונו. לפי שמזיק הוא לו בראי. הודיעונו אם יש לראובן יכולת למחות ביד שמעון.⁶⁵

הסבר השאלה: לשמעון יש חלונות כלפי חצרו של ראובן, ויש לו גם חזקה עליהם. כלומר, לכאורה, לראובן אין זכות לומר לשמעון לסגור אותם. ובכל זאת, ראובן לא מבקש משמעון שיסגור את החלונות, אלא שלא יסתכל. האם יש לו זכות למחות על ההסתכלות עצמה?⁶⁶

תשובה: דבר ברור הוא שאין שמעון יכול לעמוד בחלון, כדי שלא יזיק בראיתו לראובן. ואין צריך לומר, לדעת הרב רבי יצחק אלפסי. כי לדבריו, אפילו החלון בעצמו, אם יבא ממנו היזק ראייה לראובן, אין לו חזקה. דהיזק ראי' אין לו חזקה. ויכול לומר לו: שישלך חלונו משם, כדי שלא יזיקנו בראי. אלא אפילו תמצא לומר: שיש לגופו של חלון חזקה, להכניס ממנו אויר או להציץ ממנו דרך כרמים, מכל מקום אין לעמידת שמעון בחלון חזקה. ואין לו להציץ ממנו לחצר ראובן, כדי שלא יזיקנו בראותו. ואין זה צריך לפנים.

כלומר, אף אם נאמר שלחלון יש חזקה, ברור שלהסתכלות מהחלון אין חזקה ואסור לשמעון לעמוד בחלון ולהסתכל, ומותר לראובן למחות על ההסתכלות. וכן פוסק הרמ"א:

ואפילו למאן דאמר יש לו חזקה, היינו לגופו של חלון דלא יוכל בעל החצר לסתמו או למחות בו, אבל הוא אסור לעמוד בחלון ולראות בחצר חברו, כדי שלא יזיקנו בראיתו, ובזה איסורא קא עביד ולא מהני ליה חזקה, וזה יוכל בעל החצר למחות בו (ב"י בשם הרשב"א).⁶⁷

הרב איתמר ורהפטיג, במאמר שכתב בתחומין לגבי השתתפות בתכנית טלוויזיה אתגרית⁶⁸ מביא בהערת שוליים את דברי הרמ"א האלה, ותוהה עליו:

אמנם שם הוא מוחה כעת, אבל כשהוא מרשה להסתכל עליו אפשר שהדין שונה וצריך עיון.⁶⁹

65. שו"ת הרשב"א, ב, א.

66. כל הדיון בגמרא הוא על פתיחת החלון עצמה. הרשב"א נשאל האם מותר לשמעון להסתכל לחצר חברו לאחר שכבר אין לראובן אפשרות למחות על החלון עצמו.

67. רמ"א על שולחן ערוך, חו"מ, קנד, ז.

68. לא מצד היזק ראייה אלא מצד ההשפלה העצמית. כלומר, מצד המשתתף.

69. הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "השתתפות בתכנית טלוויזיה אתגרית", בתוך: הרב ישראל רוזן ואחרים (עורכים) תחומין, כו, אלון שבות: מכון צומ"ת, התשס"ו, עמ' 270.

כלומר, הרשב"א, שעל דבריו מתבסס הרמ"א, מדבר על מצב בו ראובן (השכן) מוחה על הסתכלות שמעון, ואם כן ייתכן שבעצם מה שהרשב"א מנסה לומר הוא שלגבי ההסתכלות עצמה אין חזקה. כלומר, לשכן מותר תמיד למחות. אולם, עדיין אין זה אומר שאם השכן לא מוחה, או יתרה מכך, אם הוא מסכים או רוצה זאת – יש איסור. הרב ורהפטיג משאיר את הדברים ב"צריך עיון". לעניות דעתי, גם הרשב"א וגם הרמ"א כותבים שני דברים: גם שאין חזקה להסתכלות, וגם שיש איסור בהסתכלות. הרשב"א כותב בפירושו: "שאינן שמעון יכול לעמוד בחלון", והרמ"א: "אבל הוא אסור לעמוד בחלון ולראות חצר חברו". ועדיין נראה שהדברים צריכים חיזוק.⁷⁰

נראה שיש בדבר רובד נוסף, כללי יותר, שיענה על השאלה. לאחר שהמשנה אומרת שאסור לפתוח חלון כנגד חלון או פתח כנגד פתח, שואלת הגמרא את השאלה השכיחה: "מנהני מילי?"⁷¹ - מהו מקור הדברים? שאלה זו תמוהה במקצת, מדוע דווקא כאן בחרה הגמרא לשאול שאלה זו? הרי זו הסוגיה הכמעט-אחרונה בנושא היזק ראייה! מדוע ראתה לנכון הגמרא לשאול שאלה זו דווקא בנושא זה? האם יש בו משהו שונה?

נראה שכן. ההבדל בין הסוגיה הזו לקודמות לה הוא החזרה להדדיות - חלון כנגד חלון, פתח כנגד פתח. אמנם, האיסור הוא מצד אחד, אך לעניות דעתי, יש כאן פתח לכיוון רחב יותר הסובר שמעבר לבעיית ההיזק הספציפי של האדם כלפי שכנו, יש בעיה במצב הכללי של שכנות של "חלון כנגד חלון" או של "פתח כנגד פתח". אוכיח זאת מדברי הגמרא:

א"ר יוחנן, דאמר קרא: 'וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו' (במדבר, כד, ב), מה ראה? ראה שאין פתחי אהליהם מכוונין זה לזה, אמר: ראויין הללו שתשרה עליהם שכינה.⁷²

בלעם אומר בנאומו: "מה טובו אהליך יעקב, משכנותיך ישראל". על פי מדרש זה, בדברים אלו הוא משבח את צורת החיים היהודית, זו שיודעת לשים את הגבולות בין בית לבית ולתת לכל פרט את המרחב האישי המוגן שלו, מרחב מחוייב להתפתחות. אז תשרה שכינה על ישראל. זהו מצב החיים הנכון, ואין משנה כאן אם יבואו שני שכנים ויגידו שהם רוצים שחלונותיהם יהיו זה מול זה. ברוח זו משיב הרשב"א כשנשאל לגבי תוקפם של מנהגים:

ומ"מ, אם נהגו שלא להקפיד כלל, על היזק ראייה שעל הבתים, וחצרות, מנהג בטעות הוא, ואינו מנהג. שאין מחול' ההקפדה, אלא בממונות, שאדם רשאי ליתן את שלו, או ליזוק בנכסיו. אבל אינו רשאי לפרוק גדרן של ישראל, ושלא לנהוג בצניעות, ובגורם להסתלק שכינה מלישראל הוא. דתנן: לא יפתח אדם חלונותיו לחצר השותפין. וגרסינן עלה בגמרא: מנא הני מילי? אמר רבי יוחנן, דאמר קרא: וישא בלעם את עיניו, וירא את ישראל שוכן לשבטיו. מה ראה? ראה שאין פתחיהן מכוונין זה לזה. אמר: ראויין אלו שתשרה שכינה ביניהן.⁷³

לסיכומו של עניין, נראה לי שיייתכן ויש איסור של ממש בהסתכלות בתכניות מעין אלו משום היזק ראייה - מצד המסתכל, אף אם הצד השני מסכים. ואולי הסיבה העמוקה לכך היא דרך חיי הצניעות,

70. וראו עוד בשו"ת שבט הלוי, חלק י, סימן רעב, שנשאל מדוע לא מקפידים היום על בניית כותל, ועונה שמסתמכים על איסור ההסתכלות הקיים.

71. בבלי, בבא בתרא, ס ע"א.

72. בבלי, שם, שם.

73. שו"ת הרשב"א, ב, רסח.

במובן העמוק שלה. ההסתכלות האובססיבית בחיי אנשים אחרים בתכניות מעין אלו מנוגדות לאורח החיים היהודי, אורח חיים שאמור לתת לכל אדם, לכל בית, את מקומו הפרטי המוגן.

7. סיכום - של מי החיים האלה?

עד כאן הצגנו את היזק הראיה מצד הניזוק, כלומר מצד פרטיותו של השכן שניזוקה. אך ייתכן שהגמרא מעלה גם את הצד השני, וצריך לשים אליו לב. על מנת להבהיר את הדברים, נשוב לרגע לדון בסוגיה אחת בגמרא, אותה כבר הבאנו (בהקשר אחר) לעיל:⁷⁴ המשנה בסוף הפרק השלישי מדברת על חזקה בחלון צורי וחלון המצרית. הגמרא מביאה מחלוקת בין ר' זירא ור' אילעא, ר' זירא סובר שלא ניתן למחות על בניית חלון הממוקם בגובה של ארבע אמות ומעלה, ואילו ר' אילעא סובר שניתן למחות על כך. הגמרא מסיקה שדעת ר' אילעא היא שהשכן יכול למחות גם כשהחלון גבוה מדי, מכיון שהוא יכול לומר: "פעמים שאתה שם ספסל ומסתכל".⁷⁵

הרשב"ם עומד על מחלוקת זו ומסביר:

ור' אילעא אמר אפילו למעלה מד' אמות' - אף על גב דלית ליה חזקה יכול למחות לבלתי עשות שכנו שם חלון כדמפרש טעמא לקמיה זימנין דמותבת שרשיפא וקא חזית בביתי ור' זירא לא חייש להכי דלא חציפי אינשי כולי האי למיעבד הכי (= ור' זירא לא חושש לכך שלא חצופים אנשים כל כך לעשות כן).⁷⁵

הרשב"ם מסביר שר' אילעא סובר שניתן למחות על מקרה זה מכיון שיכול השכן לחשוש שבעל החלון יעמוד על ספסל ויסתכל, אך ר' זירא לא חושש לכך מכיון שהוא סובר אין האנשים חצופים כל-כך. בכל מקרה, הגמרא חושפת בפנינו פן נוסף של היזק הראיה: אם עד עכשיו דיברנו על הצורך לתת לאדם את הרגשת הפרטיות המיטבית, מעתה ניתן אולי לדבר גם על יצר המציצנות של השכן, או בעצם, של כל אדם. יצר שאף משליך כאן על פסיקת ההלכה. דוגמא נוספת לכך היא ההלכה הקובעת כי אדם שבונה כותל ליד חלונו של חברו צריך להרחיק ד' אמות מלמעלה ומלמטה - כדי שלא יעמוד עליו ויסתכל, או לחילופין כדי שלא יטפס מעליו ויסתכל. לדעתי, הגמרא אינה מניחה שהשכן צריך להרגיש ביטחון מלא בלבד, אלא שאכן יש לו ממה לפחד. לא מדובר במקרה סוריאליסטי, יצר המציצנות והרצון "להיכנס" לתוך חיייו של האחר קיימים בכל אחד מאיתנו, על כן גם ההגבלות צריכות להיות בהתאם. זהו הצד השני, האפל, של חיי הצניעות וההפרדה שהתורה דורשת מהחברה היהודית.

אם נשוב לשאלות האקטואליות, ברצוני להעלות נקודה למחשבה: יצר המציצנות עשוי להיתפס כעבירה פלילית כשהוא פוגע במישהו באופן מיני. אולם, החברה הצליחה ליצור "עידון", כביכול, של היצר הזה - וכך כולם יוצאים מרוצים: אפשר להציץ מבלי שזה ייחשב לעבירה. כשמדובר על תוכניות טלוויזיה כמו "האח הגדול" או "הישרדות", קל לומר שיש כאן בעיה של צניעות, השאלה הגדולה היא במקומות בהם הדברים מעודנים יותר - עד כמה כשאני קורא "בלוג", או מסתכל בפרופיל של מישהו ב"פייסבוק" אני מזין את יצר המציצנות הזה?

ואולי על כך כתב הרב קוק:

הולכים הם השבילים הרוחניים במערכות מיוחדות, עולם עולם בפני עצמו. העומד בעולם אחד, שבביל מיוחד, יוכל עולם שאינו שלו, שבביל מיוחד לאחר, להיות נדמה

74. בבלי, בבא בתרא, נח ע"ב. וראו בפרק הרביעי לעיל.

75. פירוש הרשב"ם, על בבלי, בבא בתרא, נט ע"ב.

לתוהו ובוהו, לחורבה ואפלה, אף על פי שלגבי מי שהוא עולמו הרי הוא מלא בנין ונגוהות. שמירה צריך כל אחד להיות מוגדר בעולמו, ואם יהיין להציץ בעולם שאינו שלו, ידע להיות נשמר ברוחו, רק להציץ, ולא להשתרש ולהשתקע שם, כי יוכל להיות מעקר עצמו מעולמו, והעולם הזר לא יקלטנו, לרגע הרי הוא מתקבל בתוכו בתור אורח, ואם יקבע בתוכו את דירתו ימצא עצמו יושב אל עקרבים, במעוף צרה ואפלה מנודת. ולמה תשגה בני בזרה, תחבק חיק נכריה. כי נוכח עיני ד' דרכי איש, וכל מעגלותיו מפלס. שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארץ. אילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד.⁷⁶

76. שמונה קבצים ה, קנב.